

Breda

Veemarktstraat 11, Lutherse kerk

Archeologische Begeleiding

Drs. J.H. Nollen
L. de Jonge MA

Erfgoedrapport Breda 106
ISSN: 2210-9552

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Ligging en aard van het terrein.....	4
3	Landschappelijke gegevens en historische context	5
4	Archeologische achtergronden.....	7
5	Werkwijze en resultaten	8
6	Conclusie en aanbeveling	12
7	Literatuur.....	13

Bijlage 1 Allesporenkaart

1 Inleiding

In opdracht van de evangelische Lutherse gemeente en de gemeente Breda heeft de Afdeling Ruimte van de gemeente Breda een archeologische begeleiding uitgevoerd op 1 en 11 maart 2013 net ten zuiden van de gevel van de Lutherse kerk aan de Veemarktstraat 11 te Breda. Aanleiding voor het onderzoek is de aanleg van een drukrioolput en een rolstoelhellingbaan waarbij bodemversturende werkzaamheden zouden gaan plaatsvinden. De grondwerkzaamheden zullen de eventueel aanwezige archeologische resten beschadigen of vernietigen.

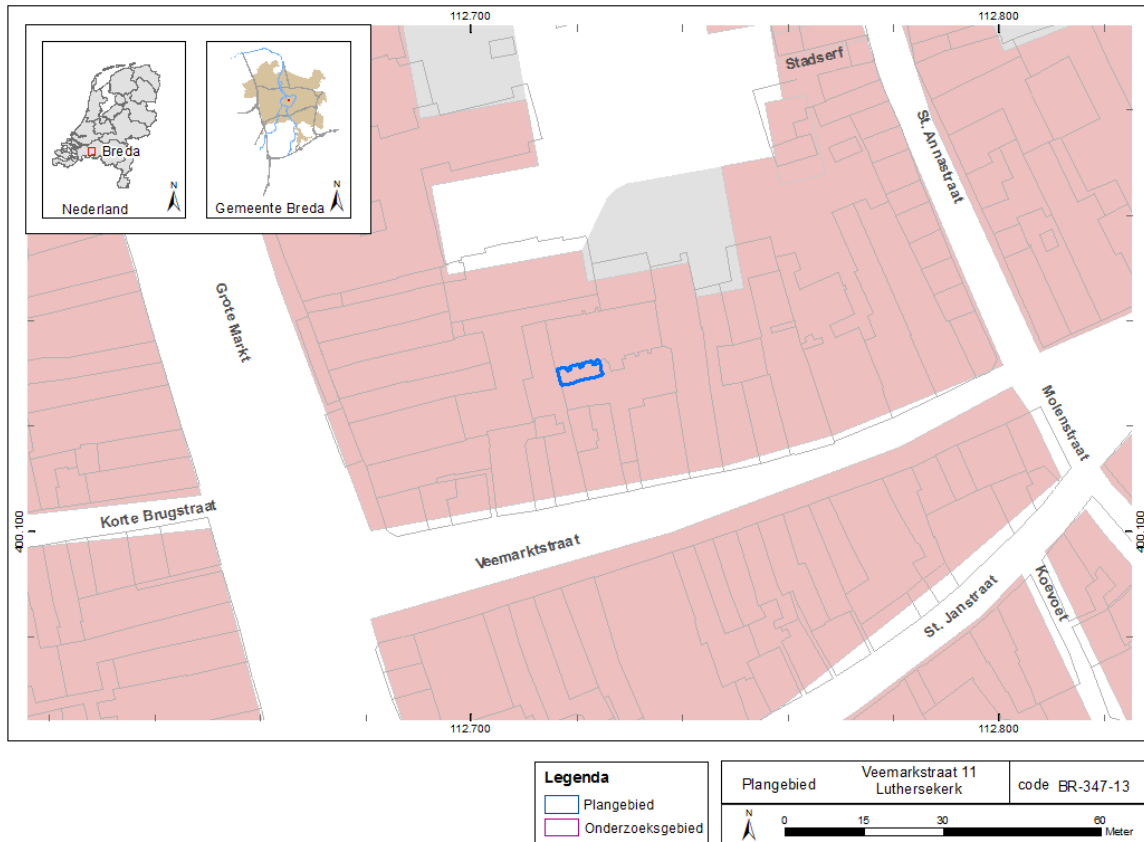
Het doel van de Archeologische Begeleiding is op een snelle en betrouwbare wijze inzicht te verschaffen in de aanwezigheid van archeologische resten in het plangebied. Daarbij dient voldoende inzicht te worden gegeven in de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van de mogelijk aanwezige bewoningssporen op de betreffende locatie (aard, ouderdom, omvang, gaafheid, conservering).

Administratieve gegevens

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Breda
Plaats	Breda
Toponiem	Veemarktstraat 11, Lutherse kerk
Objectcode	BR-347-13
Noord- coördinaten	112.716 / 400.130, 112.725 / 400.132
Zuid-coördinaten	112.717 / 400.128, 112.725 / 400.129
Kaartblad	44D
Onderzoeksmeldingsnr.	56018
Opdrachtgever	Evangelische Lutherse gemeente
Bevoegd gezag	Gemeente Breda, drs. Erik peters
Uitvoerder	Gemeente Breda, Afdeling Ruimte
Senior archeoloog	drs. J. H. Nollen
Veldarcheoloog	Lina de Jonge MA
Veldmedewerkers	Alex Schut

2 Ligging en aard van het terrein

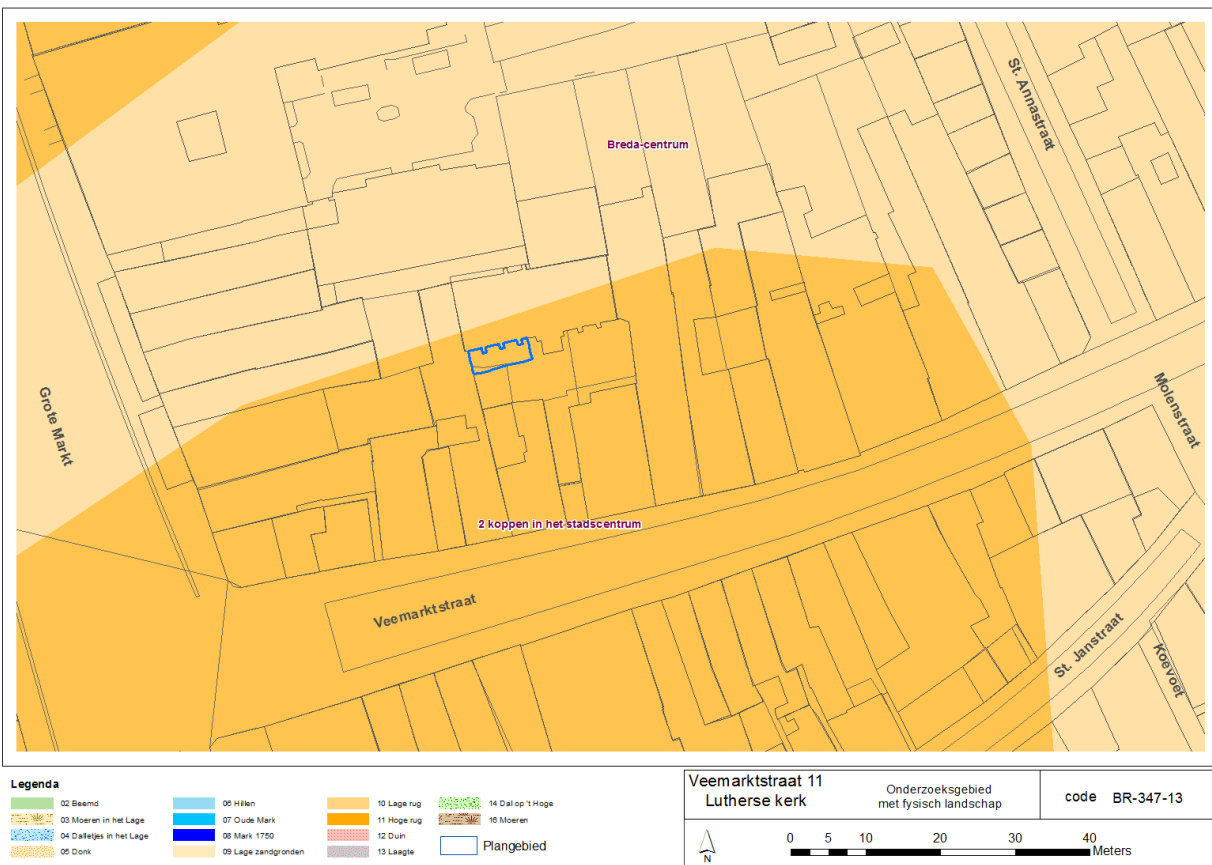
Het plangebied ligt in het centrum van de gemeente Breda. De Lutherse kerk ligt ingesloten tussen de bebouwing aan de Veemarktstraat in het zuiden en de bebouwing aan het Stadserf in het noorden. Het terrein is bereikbaar via een poort aan de Veemarktstraat tussen de huisnummers 9 en 13. Het plangebied ligt op het perceel BDA00 B 8569. Het totale oppervlak van het plangebied bedraagt circa 24 vierkante meter.



Afbeelding 1 Plangebied Veemarktstraat 11 op topografische ondergrond.

3 Landschappelijke gegevens en historische context

Het plangebied ligt binnen de stadskern van Breda en is daarom niet gekarteerd op de bodemkaart en de geomorfologische kaart. Het landschap, waar het centrum van Breda in ligt, wordt gekenmerkt door glooiingen in terrasafzettingen. In dit landschap wisselen lage en hoge dekzandruggen elkaar af. Leenders (2006) situeert het plangebied op één van de hoge koppen in het stadscentrum (11.022) (afbeelding 2). De bodem in het plangebied bestaat uit laarpodzolgronden bestaande uit leemarm en zwak lemig, fijn zand. Het plangebied is gelegen binnen de oude stadskern van Breda en dus ook binnen de vrijheid van Breda zoals deze in 1597 was vastgesteld. Het terrein ligt binnen één van de oudste bouwblokken in het centrum van de stad dat binnen de middeleeuwse omwalling van Breda lag. Van oorsprong zal de Lutherse kerk gebouwd zijn als woonhuis in de 15^e eeuw. Dit woonhuis lag naar achteren ten opzichte van de Veemarktstraat en had er een hof voor liggen. In de 17^e eeuw zijn de twee woningen aan de Veemarktstraat op het hof gebouwd waardoor het gebouw van de Lutherse kerk aan het zicht onttrokken werd (afbeelding 3). Het pand was toen alleen nog maar bereikbaar via een poortje aan de Veemarktstraat. In 1777 wordt het pand gekocht door de Lutherse gemeente die het verbouwt tot kerk, op dat moment worden de steunberen aan de zuid en noordgevel toegevoegd. Waarschijnlijk was de opbouw van het pand toen al grotendeels hetzelfde, en bestond het uit een kelder, begane grond, verdieping en kap met zolders.¹



Afbeelding 2 Landschappelijke situatie in de omgeving van het plangebied volgens Leenders 2006.

Op de kadastrale minuut uit 1824 is de Lutherse kerk duidelijk te herkennen. De hedendaagse bebouwing komt grotendeels overeen met de bebouwing die te zien is op het kadastrale minuutplan (afbeelding 4).

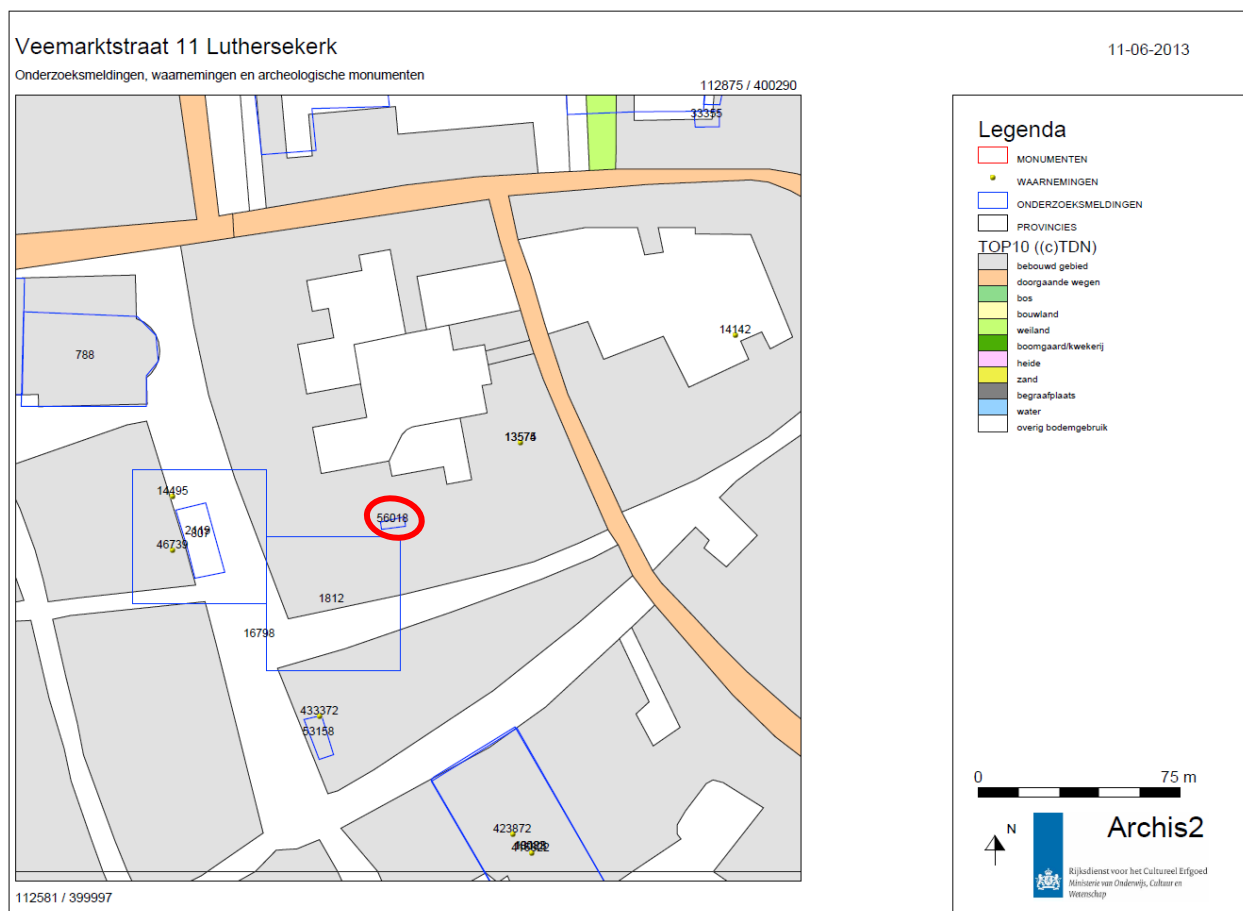


Afbeelding 3 Het plangebied geprojecteerd op het kadastrale minuutplan 1824.

4 Archeologische achtergronden

Zover bekend zijn er binnen het plangebied zelf geen archeologische onderzoeken uitgevoerd. In de nabije omgeving van het plangebied zijn meerdere archeologische onderzoeken en waarnemingen gedaan. Ten noordwesten van het plangebied ligt de Grote kerk. Tussen 1995 en 1997 hebben in en rondom de kerk verschillende onderzoeken plaatsgevonden tijdens restauratiewerkzaamheden van de kerk en de grafkelder van de Nassau's (onderzoeksmelding 788, 792, 1652). Hierbij zijn vooral sporen en vondsten gevonden die gerelateerd konden worden aan het gebruik van de kerk en het onderliggende kerkhof.

Ten westen van het plangebied is in de kelder van een pand aan de markt een waterput aangetroffen (waarnemingsnummer 46739). Bij rioleringswerkzaamheden op de markt ten westen en ten zuiden van het plangebied zijn diverse onderzoeken uitgevoerd (onderzoeksmelding 2119, 807, 1812 en waarneming 14495). Ten zuiden van het plangebied heeft nog een klein onderzoekje plaatsgevonden in een kelder waarbij een beer-/waterkelder is gevonden uit de 16^e eeuw (onderzoeksmelding 53158). Bij een onderzoek aan de St-Jansstraat zijn nederzettingen- en ontginningssporen aangetroffen die dateren tussen 1350-1850 (onderzoeksmeldingsnummer 18083).



Afbeelding 4 Onderzoeksmeldingen en waarnemingen in de omgeving het plangebied (rood omcirkeld) zoals vermeld in Archis2.

5 Werkzaamheden en resultaten

Bij de verbouwing en restauratie van de Lutherse kerk werd ten zuiden van de kerk een rolstoelhellingbaan en een drukrioolput aangelegd waarbij bodemversturende werkzaamheden zouden plaatsvinden. Hiervoor werd de bodem direct ten zuiden van de kerk over een lengte van acht meter en een breedte van 2,5 meter, 60 centimeter verdiept. Ter plaatse van de drukrioolput zou een gat worden gegraven van 1 bij 1 meter met een diepte van 1,60 meter. Alle grondwerkzaamheden zijn archeologisch begeleid. De archeologische werkzaamheden hebben plaatsgevonden op 1 en 11 maart 2013. Eerst is er met een graafmachine 60 centimeter van het hele oppervlak afgehaald. De sporen die hierbij zichtbaar werden zijn getekend en gedocumenteerd en het vlak werd gefotografeerd. Het (opgravings) vlak werd ingemeten aan de hand van de bestaande bebouwing. Het vlak en de stort zijn afgezocht met een metaaldetector. Op de plaats waar de drukrioolput moest komen bleek een keldermuur te zitten. In overleg met de aannemer is geregeld om in plaats van het muurwerk uit te breken voor de plaatsing van de rioolput, de put in de kelder te plaatsen, waardoor het muurwerk bewaard kon blijven. Tijdens het onderzoek is gewerkt conform de KNA 3.2.

Resultaten

Er zijn tijdens het onderzoek elf spoornummers uitgedeeld. Eén spoornummer is gegeven aan verschillende verstoringen (S 999). Het spoornummer 990 is uitgegeven aan de bovenlaag waarin alle andere sporen zich aftekenden. Deze ophogingslaag bestaat uit donkerbruin, geel, lichtbruin gevlekt zand met baksteenpuin. De overige negen spoornummers zijn gegeven aan muurwerk. De sporen 001, 002 en 003 zijn gegeven aan de fundamente van de steunberen van de Lutherse kerk. De basis van de drie fundamente is aan de oost, west en zuidzijde ongeveer 30 centimeter breder dan de opgaande steunbeer en kent vijf tot zeven vertandingen. De lagen koppen en strekken wisselen elkaar af. De steunberen zijn opgetrokken uit geel-oranje bakstenen met een formaat van 15-17 x 7-9 x 4-5 centimeter. De bovenste vier lagen bestonden uit iets kleinere gele stenen (16 x 4 x 4) waarvan het opgaande muurwerk was aangesmeerd. De steunbeer S 002 is uitgegraven totdat de onderkant zichtbaar werd en daarbij bleek dat de onderste laag van deze steunbeer bestond uit natuursteen. Waarschijnlijk zijn ook de steunberen S 001 en S 003 op dezelfde wijze opgebouwd. De steunberen zijn ter versteviging aan het pand gezet na de aankoop van het gebouw door de Lutherse gemeente in 1777.



Afbeelding 5 Fundament van steunbeer (S 002) met onderop de natuurstenen fundering.

Naast de steunberen zijn er ook twee keldertjes aangetroffen (S 004 en S 008-009). De muuronderdelen S 008 en S 009 vormen samen één kelder, S 008 is in een latere fase op de keldermuur S 009 gebouwd. Beide keldertjes konden door de beperkingen in het onderzoek niet volledig worden opgegraven, maar zijn bij de werkzaamheden intact gebleven en blijven dus bewaard voor toekomstig archeologisch onderzoek.

De kelder met spoornummer 004 lag in de noordoosthoek van de werkput, direct ten westen van de hedendaagse ingang van de Lutherse kerk en is slechts gedeeltelijk in zicht geweest. De kelder was aan de buitenzijde 1,80 meter breed en opgebouwd met rode bakstenen van 18 x 18 x 5 centimeter. Bij een eerdere waarneming van deze kelder bij restauratie werkzaamheden in 1999 is deze kelder beter in zicht geweest en bleek deze binnenin een vloeroppervlak te hebben van 1,50 bij 1,50 meter en een diepte van 1,80 meter. Deze kelder was overkluist door middel van een tongwelf en werd afgesloten door een vierkante toegangsplaat met trekoog van 45 x 45 centimeter. Binnenin tegen de wand van de kerkkelder aan, waren de restanten te zien van zes blauw-wit versierde faience wandtegeltjes (afbeelding 7). Eén daarvan was nog intact, drie waren zwaar beschadigd en twee ontbraken helemaal. De tegeltjes hadden een formaat van 12,5 bij 12,5 centimeter. Tijdens de eerdere waarneming was te zien dat de versiering van één tegel bestond uit een vissende man met hengel, op een tweede tegel stond een landschapje met duiventil weergegeven, en op een derde tegel kon alleen een deel van een sierrand worden waargenomen. Helaas konden we de tegels niet nauwkeurig bekijken en dateren. De kelder lag aan de buitenzijde ten zuiden van de kelder van de Lutherse kerk, ten zuiden van de crypte.



Afbeelding 7 Kelder (S 004) met de restanten van de faience blauw-witte wandtegels en links het tongwelf.

De tweede kelder (S 009) ligt vier meter westelijker dan de eerste kelder en ligt ook tegen de zuidzijde van de kelder van de Lutherse kerk aan. De overkluizing van deze kelder was niet meer aanwezig en de kelder was volgestort met zand en puin. De kelder was aan de buitenkant 2,10 meter breed en de lengte kon niet worden vastgesteld, maar de kelder is in ieder geval langer geweest dan 1,50 meter. De kelder

ligt gedeeltelijk onder de steunbeer S 001 en is dus in ieder geval ouder dan 1777 (het jaar waarin het gebouw wordt aangekocht en verbouwd door de Lutherse gemeente en de steunberen worden geplaatst). Het muurwerk bestaat uit rode en gele bakstenen die met groene leem geveild zijn. De lagen koppen en strekken wisselen elkaar af. De 10-lagenmaat is 56 centimeter. De kelder is minimaal 1,60 meter diep geweest, maar de totale diepte kon niet worden vastgesteld omdat de overkluizing niet meer aanwezig was. Waarschijnlijk is de diepte van de kelder hetzelfde geweest als de diepte van de kelder S 004. Bovenop de zuidelijke zijde van S 008 is in een latere fase een stuk muur gebouwd dat bestond uit gele ijsselsteentjes met een formaat van 20 x 10 x 5,5 centimeter. De reden waarom dit stuk muurwerk er in een latere fase opgezet is blijft onduidelijk. Dit muurwerk lijkt ook verder richting het westen door te lopen. Mogelijk heeft dit muurwerk gehoord bij een latere overkluizing van de kelder. De functie van de kelder is onduidelijk. Het is opmerkelijk dat de kelders buiten het pand liggen en geen open verbinding hebben met de inpandige kelder. Het lijkt erop dat deze kelders op een later moment tegen de zuidelijke keldermuur zijn aangezet. Mogelijk hebben beide kelders dienst gedaan als opslagbassin voor regenwater.



Afbeelding 8 Kelder (S 008) met in de rechterbovenhoek het muurdeel wat er later op is gezet (S 009).

De muurresten S 005 en S 006 lijken erg op elkaar en vormen beide een bakstenen en met kalkmortel gemetselde aanzet tot een boog (afbeelding 9). De beide stukken muur liggen 1,80 uit elkaar. Helaas konden deze stukken muur niet tot op een dieper niveau worden onderzocht maar mogelijk heeft dit muurwerk een trap ondersteund of heeft de boog een andere kelder overkluist.



Afbeelding 9 Muurwerk S 005 met de aanzet van een boog.

Tot slot is er tegen de westkant van de werkput tegen en onder het pand Veemarktstraat 7 een ingang tot een kelder of een regenwateropvangputje gevonden. Het putje is één meter lang en steekt 50 centimeter uit ten opzichte van de gevel. Het gat dat door dit putje in de gevel van Veemarktstraat 7 gaat, steekt nog meer dan een meter naar binnen. De bakstenen zijn oranje en gemetseld met portlandcement. Dit dateert dit spoor in de 19^e eeuw of later.



Afbeelding 10 Ingang tot kelder of regenwateropvangputje onder pand Veemarktstraat 7.

6 Conclusie en aanbeveling

De op 1 en 11 maart 2013 uitgevoerde archeologische begeleiding heeft sporen opgeleverd die gedateerd kunnen worden in de nieuwe tijd A en B. Tijdens het onderzoek zijn muurresten gevonden van drie steunberen, twee keldertjes en een putje en een mogelijke trap of overkluizing. Door de beperkte mogelijkheden die horen bij een begeleiding was het niet mogelijk alle sporen uitgebreid te onderzoeken. De drie bakstenen steunberen zijn rond 1777 aan het woonhuis gezet toen de Lutherse gemeente het pand kocht en ombouwde tot kerk. De twee waterkeldertjes die tegen de buitenkant van de inpandige kelder zijn gebouwd dateren tussen 1435 en 1777. Het putje is negentiende eeuws en van de andere sporen is de datering niet duidelijk.

In overleg met de aannemer is besloten dat het drukriool in één van de oude keldertjes geplaatst zou worden waardoor het muurwerk behouden kon blijven. Het overige muurwerk is ook bewaard gebleven. De grote hoeveelheid sporen op geringe diepte op een klein oppervlak bevestigt de hoge verwachting van dit terrein binnen één van de oudste bouwblokken van de stad. De begeleiding heeft aangetoond dat hier sprake is van een behoudenswaardige vindplaats.

7 Literatuur

Bles, B.J. en R. Visschers, 1983. *Bodemkaart van Nederland schaal 1 : 50 000. Toelichting bij de herziene uitgave van blad 50 West Tilburg*, Stiboka, Wageningen.

Berends, M. en J. Dekker, 2001. *Lutherse kerk, onzichtbare herbestemming*. Hoofdverslag opleiding HBO+ Restauratie en Bouwhistorie.

Leenders, K.A.H.W., 2006. *Cultuurhistorische landschapsinventarisatie gemeente Breda*, Breda.

Websites

www.archis2.archis.nl

ⁱ Berends en Dekker 2001

Bijlage 1 Allesporenkaart

